«ҚЫСҚА ҒҰМЫР, ҰЗАҚ ЖАСАҒАН ЖЫР: ТӨЛЕГЕН АЙБЕРГЕНОВ ФЕНОМЕНІ»

Абдурахманова Асем Ерғали қызы
Шыршық мемлекеттік педагогика университеті Қазақ тілі және әдебиеті бағыты 2-курс магистрі

Байзаков Жандос Абдазимович
Ғылыми жетекші, (PhD)

Аннотация: Мақалада 1960-жылдардағы қазақ лирикасының көркемдік-эстетикалық жаңаруы аясында Төлеген Айбергенов шығармашылығының «феномен» ретіндегі мәні қарастырылады. Ақын мәтінінің акустикалық-ырғақтық ерекшелігі, сыршылдық пен асқақ пафостың тоғысуы, сондай-ақ сағыныш, той, кеңістік пен достық мотивтерінің символдық-метафоралық өрісі талданады. Сонымен қатар ақынның қысқа ғұмыры (1937–1967) мен поэтикалық мұрасының өміршеңдігі, кітаптарының («Арман сапары», «Өмірге саяхат», «Құмдағы мұнаралар») көркемдік эволюциясы және шығармаларының ұжымдық мәдени жадтағы орны сараланады.

Кілт сөздер: Төлеген Айбергенов, Айбергенов феномені, 1960-жылдардағы қазақ поэзиясы, лирикалық «мен», сағыныш философиясы, көркемдік образ, «Құмдағы мұнаралар», мәдени жад.

Abstract: The article examines the significance of Tolegen Aybergenov's creative work as a distinct literary phenomenon within the context of the artistic and aesthetic renewal of Kazakh lyric poetry in the 1960s. It analyzes the acoustic and rhythmic

originality of the poet's texts, the synthesis of intimate lyricism with elevated pathos, as well as the symbolic and metaphorical scope of core motifs such as longing, celebration, space, and friendship. Furthermore, the study explores the enduring vitality of the poet's legacy despite his brief life (1937–1967), the artistic evolution across his poetry collections (Arman Sapary, Omirge Sayakhat, Qumdagy Munaralar), and the place of his works in collective cultural memory.

Keywords: Tolegen Aybergenov, Aybergenov phenomenon, 1960s Kazakh poetry, lyrical "I", philosophy of longing, artistic imagery, Qumdagy Munaralar (Towers in the Sand), cultural memory.

Қысқа ғұмыр, ұзақ жасаған жыр: Төлеген Айбергенов феномені

Қазақ поэзиясының көгінде құйрықты жұлдыздай жарқ етіп өте шыққан Төлеген Айбергенов — небәрі отыз жыл ғұмыр кешсе де, артына ғасырларға азық боларлық рухани мұра қалдырған бірегей тұлға. Оның шығармашылығы 1960-жылдардағы қазақ әдебиетіне мүлде жаңа тыныс, ерекше екпін мен сағынышқа толы сыршылдық әкелді.

1. Өмір жолы мен ақындық бастауы

Төлеген Айбергенов 1937 жылы 8 наурызда Қарақалпақстанның Қоңырат ауданында дүниеге келген. Балалық шағы соғыс және соғыстан кейінгі ауыр жылдармен тұспа-тұс келіп, ата-анасынан ерте айырылуы оның жүрегіне терең сағыныш пен нәзік сезім ұялатты. 1959 жылы Ташкенттегі Низами атындағы педагогикалық институттың тарих-филология факультетін бітіріп, туған ауылында ұстаздық етті, кейін Сарыағаш ауданында кешкі мектептің директоры болды.

Оның өлеңдері республикалық баспасөзде 1957 жылдан бастап жариялана бастады. Тұңғыш жыр жинағы «Арман сапары» 1963 жылы жарық көрсе, одан кейін «Өмірге саяхат» (1965), көзі тірісінде баспаға тапсырып кеткен әйгілі «Құмдағы

мұнаралар» (1968) жинақтары оқырман қолына тиді. 1967 жылы 29 тамызда Нүкіс қаласында небәрі 30 жасында дүниеден озды.

2. Төлеген Айбергенов феноменінің басты қырлары

Әдебиеттанушылар мен замандастары Төлеген поэзиясын қазақ өлеңіндегі «құбылыс» (феномен) деп бағалайды. Оның басты себептері:

Поэзиядағы жаңа серпін мен ырғақ: Төлеген қазақтың дәстүрлі қара өлеңінің қалыбын бұзбай-ақ, оған бұрын-соңды болмаған динамика, екпінді ырғақ пен еркін интонация әкелді. Оның өлеңдері оқырманды бірден баурап алатын ерекше саздылығымен, шешендік пафосымен дараланады.

«Сағыныш» философиясы: Ақын поэзиясының өзегі — сағыныш. Ол үшін сағыныш жай ғана мұң емес, адамды биіктететін, өмірге ғашық ететін ұлы күш («Бір тойым бар», «Сағыныш»). Атамекенге, анаға, досқа, болашаққа деген шексіз іңкәрлік оның әрбір жолынан есіп тұрады.

Кеңістік пен уақыт ауқымы: Оның жырларында туған жердің әрбір тасы мен құмы («Құмдағы мұнаралар», «Аруана — бауыр дүние») ғаламдық деңгейдегі философиялық образдарға айналды.

Азаматтық рух пен мәрттік: Төлеген жырларынан үлкен жүректілік, кеңдік, досқа деген адалдық пен адамзатты сүю идеясы айқын көрінеді. Мұқағали Мақатаевтың, Шәмші Қалдаяқовтың, Әбіш Кекілбаевтың оны ерекше қадірлеп, замандас ретінде мойындауы соның айғағы.

3. Әдебиеттегі орны мен мәңгілік ғұмыры

Төлеген Айбергеновтің көзі тірісінде бар-жоғы екі кітабы ғана жарық көрсе де, қайтыс болғаннан кейін 1974 жылы «Құмдағы мұнаралар» жинағы үшін Қазақстан Ленин комсомолы сыйлығының лауреаты атанды (бұл сыйлық ақынға қайтыс болғаннан кейін алғаш рет берілген еді).

Бүгінде Төлеген Айбергенов жырлары әнге айналып («Ақ ерке — Ақ Жайық», «Ақ қайыңдар», «Сен менің өзімді көрсең»), жас ұрпақтың жүрегінде жатталып

келеді. Оның «Бір тойым болатыны сөзсіз менің» деген сәуегейлік жыры бүгінде бүкіл қазақ елінің рухани тойына ұласты.

Мақаланы нақты қай бағытта тереңдеткіңіз келеді (мысалы, белгілі бір өлеңдеріне әдеби талдау қосу, замандастарының естеліктерін енгізу немесе ғылыми-публицистикалық стильге бейімдеу)?

Төлеген Айбергенов феномені — қазақ әдебиеттануында 1960-жылдардағы ұлттық лириканың жаңаруымен, өлең тілінің ішкі қуатымен және ақын тағдырының рухани тұтастығымен байланыстырылатын ерекше құбылыс. Бұл ұғым тек бір ақынның өмірбаянына емес, қазақ өлеңінің ойлау жүйесі мен көркемдік кеңістігін қалай өзгерткеніне қатысты.

1. Феноменнің мәні: неліктен «құбылыс» деп аталады?

1960-жылдардың ортасы қазақ поэзиясында дәстүрлі сюжеттік-баяндаушылық сарыннан ішкі монологқа, субъективті толғанысқа және кең масштабты лирикалық бейнеге бет бұрған кезең болды. Төлеген Айбергенов осы бетбұрыстың ең айқын өкілдерінің бірі ретінде көрінді.

Қазақ өлеңінің акустикалық және ырғақтық серпіні: Оның өлеңдерінде жолдардың ұзындығы, бунақ жігі мен интонациялық паузалар дәстүрлі біркелкі өлшемге бағына бермейді. Оқығанда дауыс ырғағы көтеріліп, бәсеңдеп, қайта екпін алатын драматургиялық толқын пайда болады.

Сыршылдық пен асқақ пафостың тоғысуы: Көп ақын үшін интимдік-лирикалық мұң мен қоғамдық-философиялық пафос екі бөлек арнада жатады. Айбергеновте екеуі бір өлеңнің ішінде жымдасып, жеке адамның тағдыры мен халықтық, ғаламдық кеңістік бір-бірін күшейтіп отырады.

Тілдік-образдық жүйенің жаңаруы: Ол табиғат құбылыстарын, туған жердің ландшафтын, тұрмыстық детальдарды символдық деңгейге көтере білді. Мысалы, құм, жел, мұнара, аруана, той сияқты образдар тек суреттеу құралы емес, өмір мен уақыттың метафорасына айналады.

2. Негізгі мотивтер мен көркемдік әлем

Айбергенов шығармашылығын бірнеше тірек мотив арқылы жүйелеуге болады:

Тірек мотив	Көркемдік көрінісі	Мағыналық өрісі
Сағыныш	Туған топыраққа, балалық шаққа, жақын адамдарға, өткен күнге деген ішкі тартылыс	Сағыныш — әлсіздік емес, адамды рухани сергітіп, өмірге құштар ететін ішкі қозғаушы күш
Той және өмірді қабылдау	Мерекелік, салтанатты, ашық интонация («Бір тойым бар»)	Тіршіліктің қиындығына қарамастан өмірді салтанат ретінде қабылдау философиясы
Кеңістік пен шекарасыздық	Дала, аспан, жол, сапар, мұнара бейнелері	Ұлттық кеңістіктің жалпыадамзаттық өлшеммен ұштасуы
Достық пен адалдық	Замандастарға, ұстаздарға, ақындық ортаға арналған жолдар	Рухани туыстық пен адами сенімнің биік тұруы

3. Өмір жолы мен мәтін арасындағы байланыс

Айбергеновтің ғұмыры қысқа болғанымен (1937–1967), оның өмірбаяны мен шығармашылығы оқырман санасында бір тұтас мәтін ретінде қабылданады. Географиялық және мәдени орта: Қарақалпақстан мен Оңтүстік Қазақстанның түйіскен топырағында өсуі, Ташкентте білім алуы, ұстаздық қызмет атқаруы оның дүниетанымында бірнеше мәдени-тілдік қабаттың тоғысуына ықпал етті.

Кітаптардың жарық көру хронологиясы: «Арман сапары» (1963), «Өмірге саяхат» (1965) және автордың көзі тірісінде дайындап кеткен «Құмдағы мұнаралар» (1968) жинақтары оның лирикалық «мен»-інің біртіндеп тереңдегенін көрсетеді.

Мәтіннің өміршеңдігі: Өлеңдерінің әнге айналуы (әсіресе композиторлармен үндескен шығармалары) поэзиялық мәтіннің аудиторияға жету арнасын кеңейтіп, оны тек кітап оқитын ортаның ғана емес, жалпы мәдени жадтың бөлшегіне айналдырды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Айбергенов Т. Арман сапары: Өлеңдер. — Алматы: Қазмемкөркемәдеббас, 1963. — 76 б.

2. Айбергенов Т. Өмірге саяхат: Өлеңдер. — Алматы: Жазушы, 1965. — 92 б.

3. Айбергенов Т. Құмдағы мұнаралар: Өлеңдер мен поэмалар. — Алматы: Жазушы, 1968. — 144 б.

4. Айбергенов Т. Бір тойым бар: Таңдамалы шығармалар. — Алматы: Жазушы, 1981. — 256 б.

5. Кекілбаев Ә. Заманамен сұхбат: Әдеби-сын мақалалар мен толғаныстар. — Алматы: Жазушы, 1979. — 368 б.

6. Қаратаев М. Әдебиет және эстетика. — Алматы: Жазушы, 1970. — 392 б.

7. Нұрғали Р. Қазақ әдебиетінің алтын ғасыры: Зерттеу. — Астана: Фолиант, 2002. — 512 б.

8. Ысмайылов Е. Ақындар және поэзия. — Алматы: ҚМКӘБ, 1960. — 344 б